

SECTIO SECUNDA.

Historia exegesis biblicae.

CAPUT PRIMUM.

Historia exegesis apud Judaeos.

§ 124.

Historia scholarum antiquarum.

Historia exegesis Judaicae est ipsa historia theologiae atque omnis vitae spiritualis Judaeorum, ipsarumque scholarum. Patria enim eorum exsilio atque excidio urbis eversa, Judaei religionem et vitam nationalem continuarunt, quarum centra et organa scholae factae sunt. In his non tantum partes theologiae non distinguebantur, sed ipsa theologia cum jure civili (utique privato) et scientia profana penitus confusa est, omniumque fundamentum erat lex, primum Mosaica, postea etiam tradita. Ita omnis Judaeorum scientia usque ad tempora recentissima erat theologia, imprimis exegesis.

Duae autem aetates theologiae atque exegesis Judaeorum apte distingui possunt. Prior est aetas scholarum dominantium, a captivitate Babylonica usque ad collapsum scholarum orientalium circa an. 1000. post Christum; quando scientiae maxime ore traditae in scholis doctorum auctoritate publica praeditis vigeant. Secunda est aetas doctorum dispersorum, ab anno circ. 1000. post Chr., quando disciplina et auctoritate scholarum sublatis privati doctores et opera scripta praevalent. Nunc de prima aetate acturi sumus.

De scholis autem Judaeorum *ante exsiliū* pauca scimus. Verisimile est sacerdotes et levitas scholis, ubi lex tradebatur, praefuisse. *In exsilio* Judaei alioquin ad Deum ejusque legem reversi, amissa patria et vita politica, cultuque divino publico abolito, spe patriae ac religionis restaurandae a prophetis praedictae (Jer. 29, 10. sqq.) erigebantur.

Sabbatum religiosissime observabant, bonos mores ac virtutes colebant, totique se ad studium legis applicarunt. Ad religionem, sensum atque unitatem nationis fovendam conventus celebrabant, ubi lex praelegebatur et ab eruditis exponebatur. Conventibus illis seu scholis praeerant legisperiti (sopherim), magna ex parte laici, qui dehinc duces gentis suae in rebus religionis, politicis et privatis facti. Sacerdotes enim et levitae in exsilio muneris expertes a legisperitis superati, et etiam republica restituta fere ad cultum divinum peragendum coartati sunt.

Post exsiliū variae scholarum Judaicarum aetates distinguuntur.

1. — *Prima aetas legisperitorum, sopherim* (סֹפְרִים = γραμματεῖς, scriba) antiquorum, cujus duae distingui possunt periodi.

Periodus prima legisperitorum Machabaeis antiquiorum, a captivitate usque ad libertatem populi vindicatam. *Tempus synagogae magnae.*

Post captivitatem *Esdras et Nehemias*, ille religiosam magis, hic politicam populi vitam restituerunt. Esdras »scriba doctus« (Esdrae 7, 6. 10. 11. 8, 16. Neh. 8, 1. 4. 13. 12, 26. 36.) libros sacros colligi, emendari, describi curavit; imo multi canonem librorum sacrorum ab eo publica auctoritate clausum esse dicunt, quod tamen verum esse non videtur. Idem Esdras (vel synagoga magna post eum) a rabbinis dicitur etiam scripturam quadratam (merubba²) pro antiqua Phoenicia induxisse. Deinde Esdras et Nehemias ad religionem ac rempublicam stabiliendam et novam liturgiam constituendam consilium instituerunt, quod instar supremi magistratus permanens *synagoga magna* (*keneseth haggadolâ*) vocabatur. Praeses hujus erat post Esdram summus pontifex, membra (120), ut videtur, capita familiarum sacerdotalium et aliarum item legisperiti praecipui.¹ Hac aetate etiam quidam libri inspirati in Palaestina scripti sunt. At praeter synagogam magnam *scholae legisperitorum* (*beth hammidrâš*) viguerunt, ubi studia legis continuata sunt atque excolta. In minoribus quoque urbibus synagogae parvae magnae illi subjectae ortae sunt, in quibus doctrina legis et cultus divinus exercebantur. Ibi Torâ et prophetae per partes (parašoth et haphtaroth) legebantur et (propter usum linguae Hebraicae obsoletum rerumque antiquitatem) lingua vernacula (Aramaica) explicabantur, novisque vitae conditionibus applicabantur. Imprimis Torâ maximi habebatur. Sed Legi et prophetis mox addita est traditio, a Moyse repetita, ex qua novae deductae sunt normae, quae populum Judaicum, jam gentilibus permixtum, ab his sepe rituum, morum atque observantiarum separarent. Interpretationibus ac normis a legisperitis editis synagoga magna vim legis addebat, quae etiam controversias scholarum dijudicabat.

¹ Jam Moyses consilium e 70 senioribus constituerat, quod tamen tempore regum cessasse videtur.

Initio saeculi III. a. Chr. *Hellenistae* orti sunt, ideas moresque Graecorum amplectentes. His autem se opposuerunt *chasidai* (*chasidim* i. e. pii), viri avitae religionis, patriae morumque antiquorum studiosi. Dehinc scholae non tantum orthodoxae religionis ac morum, sed etiam amoris patriae sedes, palaestraeque partium politicarum factae sunt, quarum potestas in omnem vitam Judaeorum publicam magis magisque invaluit. Saec. III. a. Chr. etiam in *Aegypto* scholae, synagogae ac synedrium Alexandriae condita sunt, et litteris Graecis influentibus studia (historia, poesis et philosophia imprimis Platonica) et simul interpretatio Scripturae allegorica florere coeperunt. Ibi praeter quosdam libros canonicos *versio Alexandrina* a LXX interpretibus confecta est, et nonnulli libri apocryphi etiam Scripturam interpretantes scripti. Primo saeculi II. a. Chr. dimidio in *Aegypto* vixit *Aristobulus* philosophus Judaeus peripateticus, qui interpretationem Pentateuchi allegoricam edidit Ptolemaeo VI-o Philometori (185—146.) dedicatam. Aristobulus est primus, qui *λόγος* scil. verbum Dei personale memorat. Pentateuchum Moysis fontem esse dicit melioris doctrinae Graecorum.

Periodus secunda legisperitorum a tempore Machabaeorum usque ad tempora apostolorum (ab anno circ. 150. a. Chr. — circ. 50. p. Chr.).

Tempore Machabaeorum in locum antiquae synagogae magnae ortum est *synedrium* 70 membrorum, cujus antiquissima vestigia sub Joanne Hyrcano I. (135—106.) inveniuntur. Studium legis antea ad finem practicum institutum a tempore Herodis M., partes legisperitorum in synedrio tollentis, factum est theoreticum, seu gnosis facta est sui ipsius finis. Saeculo I. a. Chr. (si non ante) legisperiti vocabantur *chakhamim* et *daršanim* (חַכְמַיִם, דַּרְשָׁנִים) sc. sapientes et exegetae. Praecipui doctores legis etiam assessores synedrii erant.

Hac aetate invaluerunt *sectae vel factiones* a Josepho Flavio descriptae, et partim ex evangeliiis notae, quarum tamen origo saltem usque ad tempora hellenismi ascendere videtur. (Josephus Fl. sub principe Jonathan 161—143. primam illarum mentionem facit. Ant. XIII. 5, 9. XVIII. 1, 2—6.) Setae illae sunt: a) *pharisaei*, qui traditionem acceptabant, imo eam mox Legi praeferebant, externas observantias maximi faciebant, integritate morum et spiritu Legis neglectis. Justificationem per descensum e semine Abrahae docebant. Zelo religionis et patriae conspicui magnam apud populum habebant auctoritatem. Pharisei a Herode M. ex Babylonia vocati erant Bathyraei. E seta pharisaeorum prodierunt etiam zelotae. b) *Sadducae*i erant factio sacerdotalis et aristocratica, traditionem rejiciens, imo rationalismum atque epicureismum professa, moresque Graecos secuta. Cultum publicum

maxime urgebant et in synedrio ac regimine primas habebant partes. Ad sadducaeos pertinebant etiam Herodiani et Boëthusaei. c) *Esseni* pauci in pagis ac desertis vitam communem et asceticam degebant, agriculturam atque opificia exercebant, et multas lustrationes ac ritus ethnicos observabant. S. Scripturam allegorice interpretabantur.

Praecipui *doctores* saeculi I. a. Chr. sunt decem, seu quinque paria simul viventia. Horum ultima duo paria sunt celeberrima, scilicet:

Šema'jâ (apud Joseph. *Sameas*) et *Abtaljon* (ap. Jos. *Pollion*), qui initio regni Herodis M. vixerunt. Traditionem Scriptura probare adnisi sunt.

Hillel (*Hazzaqen*) et *Šammaj*, uterque pharisaei et synedrii capita circa tempus nativitatis Christi. Hillel ex Babylonia oriundus (nat. 75. a. Chr. † 5. post Chr.), vir moderatus, mansuetus, practicus, quem nonnulli ad essenos inclinasse dicunt. Legem Mosaicam magis quam traditionem secutus, ex illa traditionem probare conatus est, ad quem finem etiam septem regulas hermeneuticas constituit; ipsam autem traditionem Palaestinensem Babylonica locupletavit. Nimiae separationi pharisaeae inimicus, multos etiam sadducaeos ad scholam suam allexit. Liberiori ejus ingenio adversabatur Šammaj, severus, durus, vehemens et fanaticus, magis traditioni quam Legi et probationi biblicae insistens, ad zelotas inclinatus. Tempore Hillelis et Šammaj (vel saec. I. p. Chr.) parvum calendarium festorum *Megillath Ta'anith* ortum est. (Saepius editum e. g. a Jo. Meyer, Hamburg, 1724.)

Eodem tempore vixit in *Aegypto* *Philo* († 39. post Chr.), interpretatione Bibliorum allegorica et operibus ad historiam ac religionem Judaeorum pertinentibus celebritatem nominis consecutus.

2. — *Secunda aetas tannaeorum* (*tannaim* aram. תַּנַּיִם = discentes, doctores sc. traditionis, halakhistae, hebr. *šonim*) ab anno circ. 50. usque initium saeculi III. post Chr. Tannaei a Judaeis testes antiquae traditionis in scholis conservatae habentur, ideo permagnae sunt auctoritatis. Initio hujus aetatis scholae adhuc et synedrium Hierosolymis florebant. Eversa urbe scholae in aliis urbibus erectae centra Judaeorum factae sunt, quibus unitas gentis dispersae ac religionis populum a gentibus separantis conservata, spes Messiae fota, studiumque legis excultum est.

Prima ejusmodi schola magna fundata est *Jamniae* (*Jabhnê*). R. Jochanan ben Zakkaj, e schola Hillelis, belli contra Romanos dissuasor ex urbe obsessa dolo (in loculo) profugus, ante expugnationem urbis a Vespasiano facultatem accepit Jamniae scholam fundandi. Post eversionem urbis Jamniae etiam synedrium restauratum est. At cultu publico sublato sacerdotes omnem potestatem et auctoritatem perdidit.

runt; etiam sadducei disparuerunt. Loco eorum legisperiti pharisaei, rabbini (rabbi) vocati, doctores ac duces populi et magistri synedrii facti sunt. Caput scholae erat etiam caput synedrii et princeps populi, qui paulo post titulum *patriarchae* seu *principis* (*nasi*, נָשִׂי), quem olim pontifices Machabaei et postea pontifices synedrii praesides habuerant, obtinuit. Vicarius patriarchae vocabatur *ab-beth-din* seu *praeses iudicii*. At praeter scholam hanc magnam postea minores ortae sunt. Legisperiti discipulos suos impositione manuum magistros seu rabinos ordinabant. Tannaei in quattuor generationes dividuntur, eorumque praecipui sunt sequentes:

1. *generatio*, annis 50—90. Hierosolymis et postea Jamniae. Doctores partim ad scholam Hillelis, partim ad scholam Šammaj pertinent.

Rabban Gamliel seu *Gamaliel I. hazzagen*, nepos (vel filius) Hillelis, magister S. Pauli apostoli, caput synedrii (*nasi*). Primus titulum *Rabban* (dominus, rabbi magnus) accepit, quem postea plures scholae principes gesserunt. In ethnicos (et etiam Christianos) indulgens.

R. *Jochanan ben Zakkaj*, sectator Hillelis, fundator et caput scholae Jamniensis, ibique caput synedrii.

Onqelos proselytus, teste Talmude Babylonico Gamalielis discipulus, paraphrasim Chaldaicam (*targum*) in Pentateuchum scripsit.

Jonathan ben Uziel e schola Hillelis, *targum* in prophetas priores et posteriores confecit.

Hoc tempore, utique magis inter ethnicos quam Judaeos vixit et scripsit celeberrimus historicus *Josephus Flavius* (nat. 37. p. Chr.), sacerdos, pharisaeus, et primo quidem dux exercitus Judaeorum pro libertate pugnantium in Galilaea, postea Romanorum amicus.

2. *generatio*, annis 90—130.

R. *Gamliel II.* Jamniensis (d'Jabhnê) dictus (80—118), nepos Gamlielis I., successor Jochananis, scholae fundatoris. A Romanis *titulum patriarchae* (*nasi*) impetravit, et Judaeos manu forti in unitate retinuit.

Eli'ezer ben Hyrkanos scholam aliam Lyddae fundavit; *midraš Pirqê* falso ei adscribitur.

R. *Tarphon*, Judaeo-christianorum adversarius (diversus tamen a Tryphone Justini M.).

Hoc tempore sub Hadriano *Aquila* (Ἀquila) Ponticus, proselytus versionem librorum ss. A. T. Graecam verborum tenacissimam confecit, quam Judaei halakhae conformem habent, et maximi faciunt, sed Patres reprehendunt. (Hic tamen Aquila non est ille Judaeo-christianus, de quo in epistolis Paulinis fit mentio.)

R. *Jišma'el ben Eliša'* e genere sacerdotali. Septem regulas Hillelis hermeneuticas ad tredecim auxit. Schola ejus interpretationes Scripturae *midrašim halakhicos* scripsit, ore traditos.

R. *'Aqibha ben Joseph* ex pastore unus ex maximis legis doctoribus factus, Jišma'elis adversarius, Simonis bar Kokhbae (vel bar Kosi-bae) falsi messiae, regnum Judaeorum prope restituentis (132—135.) praecipuus fautor. Ideo strages Simonis a Romanis victi multas persecutiones etiam rabinis et scholis attulit. Tanta erat 'Aqibhae apud posteriores rabinos auctoritas, ut dicerent Toram melius ab eo, quam ab ipso Moyse intellectam esse. Revera est sophista ingeniosus, qui omne quod voluit, e Bibliis deducere et probare, vel potius iis ingerere scivit; ad quem finem litteras, verba, sententias arbitrario mutat et permutat, imo, ubi opus est, regulas grammaticas fingit. Ita non mirandum, quod saepe contrarium ejus, quod evidenter dicitur, Lege probat. Erga gentiles indulgentior quam Jišma'el. 'Aqibha etiam halakhas collegit atque in ordinem redegit, et ita fundamenta mišnae posuit; collectanea tamen sua non descripsit, sed discipulis ore tradidit.

R. Jišma'el et ejus schola vetusto more halakham tamquam commentarium Torae adhaerere et consonare voluerunt. E contrario 'Aqibha vel potius ejus schola dicitur halakham valde multiplicatam a Torâ separasse, et fontem ac legem alteram a Torâ independentem, proprio ordine dispositam effecisse. Neuter tamen nec alterutrius schola halakhas litteris mandavit. Schola 'Aqibhae etiam *midrašim halakhicos* composuit, per plura saecula viva voce traditos.

Post seditionem Bar-Kokhbae schola Judaeorum Ušae fundata est.

3. *generatio*, annis 130—160. Schola R. Jišma'el et R. 'Aqibhae.

R. *Meir* (*Moses*; Meir cognomen = illuminans) discipulus 'Aqibhae. Collectionem mišnae ab 'Aqibha coeptam continuavit et mišnam in partes divisit.

R. *Šim'on ben Jochaj*, 'Aqibhae discipulus, *midraš halakhicum Siphre* scripsit; ei liber qabbalisticus *Zohar* falso adscribitur.

R. *Jose ben Chalapha*, cui chronicon Judaeorum *Seder 'olam* tribuitur, quoad formam certè recentius.

R. *Jehudâ ben Il'aj* auctor libri *midrašici Siphrae*.

R. *Nechemjâ* prima *tosephtae* (alterius praeter mišnam collectionis halakharum) fundamenta jecit.

R. *Eli'ezer ben Jose Haggelili*, cui 32 regulae hermeneuticae attribuuntur, quas tamen non ipse constituit, sed ex praxi rabinorum collegit. Inter has regulas jam duae qabbalisticae (gematrija et notaricon) inveniuntur

4. generatio, annis 160—220.

R. *Jehudâ Hannasi* (princeps) vel *Haggadoš* (sanctus), per excellentiam *Rabbi* vocatus, abnepos Gamalielis I. Vixit annis 136—217. (vel ut alii volunt 150—210.) Ad usum auditorum, antiquioribus etiam collectaneis usus, halakhas collegit et ordinavit, anno 189., quae collectio *mišnâ* appellata brevi post auctoritatem canonicam nacta, fundamentum est Talmudis. Dehinc omnes aliae halakhae extravagantes (*barajta*) vocatae sunt. Discipuli tamen Jehudae aliquas halakhas extravagantes postea *mišnae* inseruerunt. Disputatur, utrum Jehudâ *mišnam* suam descripserit, an ore tradiderit et memoriae discipulorum mandaverit. Ceterum Jehudâ auctoritatem patriarchae valde auxit, et omnem fere potestatem synedrii ei vindicavit. Sedem scholae suae et synedrii identidem mutavit. Ab hoc tempore sedes scholarum praecipuarum *Tiberias* et *Diocaesarea* (*Sepphoris*) factae sunt.

R. *Chijja Senior*, tosephtarum collectionem auxit et *barajtas* collegit, et fortasse *Siphram* composuit.

Post mortem Jehudae Hannasi et patriarchatus et scholae Palaestinenses imminui atque collabi, et harum loco scholae in *Babylonia* (praesertim a discipulis Jehudae Babyloniis in patriam reversis) fundari ac florere coeperunt. A saeculo autem IV. sub imperatoribus orientis Christianis (Constantino M. et ejus successoribus) Judaei Palaestineses in paupertatem redacti et oppressi in Babyloniam emigrabant. Judaei Babyloniae jam saec. III. ad formam patriarchatus Palaestinesis dignitatem *exsilarchae* (hebr. *roš haggaluth* vel aram. *reš galutha*) constituerunt. (Nonnulli causam collapsus scholarum Palaestinesium descriptionem *mišnae*, *targumim* et *barajtarum* dicunt, qua legisperiti et scholae superflui facti sint.)

3. — *Tertia aetas amoraeorum* (amoraïm מְאֵרֵי אֲמֹרָאִים = oratores, interpretes, explanatores) saeculis III—V. vixerunt, et a Judaeis adhuc testes traditionis habentur. Partim in Palaestina, praesertim *Tiberiade*, partim in Babylonia, praesertim in scholis *Surae* et *Pum-Bedithae* docuerunt; Babylonii tamen praevaluerunt. Palaestineses titulum *Rabbi* Babylonii titulum *Rabh* gerunt. Omnes maxime *mišnam* explanabant, et explanationes istae vocabantur *gemara* (perfectio), quae fortasse adhuc ore tradebatur. (Multae *gemarae* etiam a tannaïis descendunt.) Celebriores amoraïi fuerunt:

R. *Uša'ja* (seu *Hošā'jā*) initio saec. III. Caesareae in Pal. vivens, *barajtas* collegit.

R. *Jochanan bar Nappacha* (annis 199—279.) *Tiberiadensis* in Palaest. *Majmonides* et alii multi compositionem *gemarae* ei tribuunt,

sed ut videtur, perperam. Ille dixit: »qui halakhoth describit, est tamquam qui Toram comburat.« (Cf. Temura bab. 14. b.)

R. *Tanchuma ben Abba*, Palaestinensis, saec. IV. *midraš haggadicum Tanchuma* scripsit.

Rabh per excellentiam (*Abba* cognomine *Arekha* vel *Haarokh* = longus) annis 175—247. vixit, fundator est et primus rector scholae Surenensis. *Midrašim* in Babyloniam induxit.

Mar Šemuel (160—254. vel 257.), astronomus et medicus, rector scholae in civitate *Neharde'a*.

Rabh Jehudâ bar Jechezqel (220—299.) fundavit scholam *Pum-Bedithae*.

Rabbâ bar Nachmani (270—331.) rector scholae *Pum-Bedithae*. Interpretationes (*midrašim*) *Rabboth* perperam ei tribuuntur.

R. *Aši* (nat. 375. vel 367. † 427.) reformator et rector scholae Surenensis; redactor *gemarae* dicitur.

R. *Abhina* (*Rabhina*) II. (annis 473—499.) rector scholae Surenensis, ultimus amoraeorum. Compositionem *gemarae* ad finem perduxisse et saltem partem ejus descripsisse dicitur.

Anno 425. post Chr. sub Theodosio II. imperatore patriarchatus Palaestinesis cum Gamaliel VI. abolitus, et scholae Palaestineses Judaeorum fere omnino sublatae sunt. Studia tamen haggadica etsi imminuta continuata sunt.

4. — *Quarta aetas saboraeorum* (מְבַרְרֵי אֲמֹרָאִים = cogitantes, scrutantes) saeculo VI-o viventium. Hi jam testes traditionis non habentur. Ultima redactio operum rabbinicorum: *mišnae*, *gemarae*, *tosephtae* et aliorum ab his facta est. Imo multi praesertim Judaei contendunt, opera illa antea ob prohibitionem descriptionis traditionum ore tantum tradita, ab his demum litteris mandata esse.

Prohibitionem hanc olim apud rabbinos exstitisse, ex Talmude constat; sed quousque duraverit, et utrum absoluta fuerit, an tantum ad halakham pertinens, utrum stricte observata, an interdum neglecta, jam olim disputabatur et hodie quoque disputatur. Raši et multi recentiores (e. g. Jo. Morinus, S. D. Luzzatto, J. S. Bloch) asserunt, descriptionem et halakhae et haggadae primis aerae Christianae saeculis (imo a tempore Machabaeorum usque ad amoraeos inclusive) absolute prohibitam fuisse, et *mišnam* *gemaramque* demum a R. Jose (qui post annum 475. rector scholae *Pum-Bedithensis* fuit) et ab ejus successoribus sc. a saboraeis descriptas esse. Ipsa versio Bibliorum dicitur, a nonnullis rabbinis vetita fuisse. Alii tamen praeunte *Majmonide* censent, *mišnam* a *Rabbi*, *gemaram* Palaestinesem a R. *Jochanan*, *Babylonicam*

a R. Aši et R. Abhina scriptis mandatam esse, ergo saltem prohibitionem scribendi absolutam saeculo IV. imo III. (si non ante) jam cessasse. A saboraeis Talmudem tantum consummatum esse. Hanc sententiam rabini Hispani, et ex recentioribus auctoribus Frankel, et plurimi eruditi Christiani tenent. Saec. III. vel II. a. Chr. talis prohibitio certe non erat. (Conf. Prolog. Eccli.) Ipse autem Talmud, quamquam multa scriptionis vetitae affert documenta, ipsoque scribendi modo inordinato et disputationes verbales referente traditionem diurnam arguit: tamen multorum rabbinorum antiquorum dictis et actis testatur, non tantum materiam haggadicam, sed etiam halakhicam saec. III., imo etsi rarius jam saec. II. descriptam fuisse. (Conf. Strack, Einleit. in den Talmud, Leipzig, 1894. 49. sqq.) Id tamen plerisque rabbinis contradicentibus factum esse, scriptasque halakhas ad usum publicum scholarum admissas non esse constat. Prohibitio ergo circiter a 50. a. Chr. ad 200. post Chr. duravit, et ad publicum usum scriptae traditionis imprimis halakhae, pertinebat. Descriptio codicum haggadae et etiam halakhae pro usu privato non impediatur. Versiones autem saltem generatim et absolute prohibitaesse esse non poterant, ut targumim et receptio versionis Aquilae testantur.

Ratio vetiti scribendi fuit, ut nemo praeter Moysen auctor traditionis appareret, ut traditio viva conditionibus temporum accommodari posset, et ne doctrina verbalis, scholae, ipsique legisperiti superflui redderentur. Materia tamen halakhica atque haggadica in dies crescente, memorialis traditio sensim impossibilis facta est. Ideo rabini variis artibus oblivionem impedire conati sunt. Primum quidem opus dividentes, alias mišnae partes aliis memoriae mandandas committebant, qui eas continuo exercitio retinerent et in scholis ante alios recitarent. Deinde signis mnemotechnicis memoriam juvabant, voces halakharum primas vel praecipuas vocabulis vel versibus memorialibus comprehendentes. Tum nonnulli secreto ad studium privatum saltem essentiam halakharum et haggadarum describere coeperunt, qui mos paulatim in totam haggadam, mox in totam halakham extensus, sensim toleratus, permissus, approbatus est; et quum scholae collabi coepissent, necessarius factus, denique ne traditio periret, universim receptus est. Scriptura tamen nec postea impedivit, quominus collectaneis interdum nonnullae halakhae extravagantes insererentur.

5. — *Quinta aetas gaonum* (*gaonim* = excellentes, augusti) a tempore Mohammedanismi usque ad finem exilarchatus et scholarum Babylonicarum seu ad initium saeculi XI. extenditur. Mohammedani in Babylonia Judaeis satis favebant, etiam exsilarchae potestatem reliquerunt.

Surae et Pum-Bedithae scholae florebant, et centra Judaeorum idealia erant. Rector scholae Surensis ab exilarcha nominatus titulum *gaon* gerebat. At saec. IX. etiam rector scholae Pum-Bedithensis eundem sibi titulum per aemulationem vindicavit. Gaones Talmudem ut codex Judaeorum legalis esset, sanxerunt, et eorum tempore quaedam compendia et libri manuales Talmudis ad usum composita sunt. Saeculo IX. etiam gaonatus occidere, et sententiae rationalisticae inter rabbinos oriri coeperunt. Ex gaonibus nominari merentur:

R. *Jehudaj* gaon saec. VIII. qui epitomen Talmudis scripsit.

R. *Sa'adja ben Joseph* gaon (nat. 892., † 942.). Natus in oppido Fajum Aegypti, rector et decus scholae Surensis. Magnus Qaraitarum adversarius. Totum Ant. Test. e textu Hebraico in linguam Arabicam transtulit et commentariis illustravit. Praeterea sub titulo *Emunoth vedeoth* primam dogmaticam Judaicam (arabice) scripsit. Etiam introductionem ad Talmudem composuit et studia grammatica Hebraica exercuit.

Schola Surensis anno 948. septingentos annos nata exspiravit; at schola Pum-Bedithae permansit.

R. *Šerira* (930—1000.) magister scholae Pum-Bedithanae, in prolixa quadam epistola historiam scholarum in Babylonia, item originem ac compositionem mišnae memoriae prodit.

Cum filio ejus R. *Hai* vel *Haia* († 1038.) etiam schola et gaonatus Pum-Bedithensis interierunt, pauloque post exilarchatus exspiravit. Scholae, quae mox in Hispania sub regimine Maurorum Judaeis faventium ad novam vitam resurrexerunt, publicam auctoritatem non amplius habebant.

6. — Adversus Talmudem, alteram Judaeorum legem constitutam insurrexerunt *qaraei* seu *qaraitae* (קָרָאִי = legentes sc. Biblia). Vocantur etiam *bnê miqra* i. e. filii lectionis. Hi omni traditione rejecta, Toram (*miqram*) pro unica lege habuerunt et Talmudem repudiarunt. Initium hujus sectae fecerunt Judaei ob persecutionem Mohammedanorum ex Arabia profugi, qui gentibus consueti separationem rabbinicam et observantias pati nolebant. Accessit exemplum Mohammedanorum, inter quos hoc tempore etiam duae sectae ortae erant: una Sunnitarum (*sunna* = regula, traditio), qui traditiones receperunt, altera Šiitarum, qui tantum qoranum acceptarunt et traditionem rejecerunt.

Jam ineunte saec. VIII. Talmudi restiterunt Serene in Syria et Abu Isa in Persia. Prior se Messiam, alter se Messiae praecursorem dixit. Proprius tamen qaraitarum auctor est *Anan* (Chananjâ) *ben David* Babyloniensis, doctor Talmudis, vir liberioris ingenii. Hic exilarchae dignitatem ambivit, quam quum ob animum Talmudi inimicum consecutus